

Globalizácia a globálne environmentálne problémy

M. Huba, V. Ira: Globalization and Global Environmental Problems. Život. Prostr., Vol. 38, No. 5, 233 – 236, 2004.

The end of 20th and the beginning of 21st centuries is an era of significant changes. People around the Globe are confronted by an uncertainty of the present conditions, without knowing where the trends lead. The contemporary change is both quantitatively and qualitatively distinctive. The „speeding up“ of our world has created global scope as never before, thus making the globalization a qualitatively new phenomenon. Massive political, economic, social, cultural, and environmental changes, simultaneously burdening our lives, have persuaded many that we live in „new times“. Processes, such as climate change, stratospheric ozone depletion, deforestation, loss of biodiversity, acidification, pollution and desertification have been reshaping the Earth's environment. All changes have one prominent feature in common: they are global in scale. The sum of all these processes has come to be called globalization, implying a qualitative change from the state-centred human activities of previous eras to the global in new times (global times). Globalization is a result of a very complex/complicated cause-and-effect model where we can't reduce the complexity to one prime explanatory factor.

Koniec 20. a začiatok 21. storočia je obdobím prenikavých zmien. Vo všetkých regiónoch sveta sú ľudia konfrontovaní s očakávaniami i neistotou vo vzťahu k súčasným podmienkam a budúcemu vývoju. Súčasné zmeny sú kvantitatívne i kvalitatívne významné. Zrýchlený vývoj priniesol množstvo ťažko predvídateľných až nepredvídateľných javov a udalostí. Navyše, zrýchlenie procesov má za následok kvalitatívne nové fenomény súčasnej globalizácie. Jednou z najzaujímavejších výziev vo sfére intelektuálneho rozvoja súčasnej vedy je lepšie pochopiť úlohu priestoru a času v konštituovaní nových globálnych spoločenských, kultúrnych, politických a environmentálnych formácií.

Časopriestorová kompresia a globalizácia

Sprievodným javom globalizácie a jedným z významných dôsledkov informačnej revolúcie je čoraz rýchlejšie časopriestorové zhustovanie (*time-space compression*). Je charakteristické zvyšujúcim sa pohybom a komunikáciou, ako aj rozširovaním sociálnych kontaktov v priestore. Úloha priestoru a času v ľudskom

živote i organizácii života spoločnosti sa v ostatných rokoch dramaticky zmenila. Svet, v ktorom žijeme, a v našom vnímaní rýchlo zmenšuje.

Narastajúcu priestorovú mobilitu a prekonávanie priestorových bariér umožnil pokrok v oblasti výrobných, dopravných, komunikačných a informačných technológií. Časopriestorová kompresia je významnou charakteristikou globálnej ekonomiky. Neustále sa zrýchľuje, a zároveň geograficky expanduje systém dodávok tovarov i služieb. Čas a vzdialenosť prestávajú byť v trhovej ekonomike vďaka informačným technológiám prekážkou. Nadnárodné spoločnosti (skladajúce sa z mnohých jednotiek, ktoré sú lokalizované v rôznych častiach sveta) možno riadiť z centrality takmer v reálnom čase (*on-line*). Využívanie informačných technológií je neodmysliteľnou podmienkou prežitia v medzinárodnej konkurencii.

K časopriestorovej kompresii prispieva aj narastanie finančného významu (tzv. financilizácia sveta). Akcelerovaná výroba spôsobuje urýchlenie výmeny a spotreby, čo sa prejavuje zvýšením obehu tovarov. Skracuje sa životnosť (*life-time*) služieb a nastáva unifikácia spot-

Nadnárodné spoločnosti koncentrujú čoraz väčšie množstvo kapitálu a rozhodujúcou mierou ovplyvňujú chod sveta

rebných vzorcov (potraviny, stravovacie návyky, spotrebný tovar, kultúra, trávenie voľného času atď.).

Zdokonaľovanie informačných technológií a ich intenzívnejšie využívanie bude vytvárať predpoklady na ďalšie prehĺbovanie časopriestorovej kompresie v spoločenskej i ekonomickej oblasti. Časopriestorová kompresia vyvoláva odlišné reakcie v ekonomickom, kultúrnom a politickom prostredí. Spôsobuje hlboké zmeny i v ľudskej psychike a má aj významné sociálne dôsledky. Britský sociológ Giddens (1990) hovorí o geografickom rozpinaní sociálnych kontaktov, ktoré vedú k oslabovaniu integrácie sociálnych vzťahov v lokalitách a k ich rozširovaniu v takmer nekonečnom priestore. Jednotlivci i sociálne skupiny majú v rámci časopriestorovo sa zhusťujúceho globálneho sveta veľmi rozdielne postavenie. Vytvára sa výrazný kontrast medzi tými, ktorí sú súčasťou globálnej komunikačnej siete, a tými, ktorí k nej nemajú prístup (Sýkora, 2000; Gál a kol., 2003). Nerovnomerná možnosť využívať globálny informačný systém (napr. internet) vyplývajúca z rozdielov medzi miestami a regiónmi, jednotlivcami a spoločenskými skupinami, ako aj medzi generáciami, sa prejavuje v prehĺbovaní existujúcich a vo vytváraní nových sociálnych nerovností.

Globálne problémy sa stali v priebehu ostatných 3 – 4 desaťročí predmetom čoraz intenzívnejších vedeckých výskumov, záujmu medzinárodnej politiky, ale aj témou pre médiá a na verejnú diskusiu. „V globálnej aréne sa zväčša bojuje o pozíciu v globálnej civilizácii a o formovanie globálnej politickej a ekonomickej agendy“ (Gál a kol., 2003). V konfliktoch a hľadaní sa rodí globálna spoločnosť, ktorá dosiaľ nemá celkom jasnú podobu. Niektorí jej hovoria „civilizácia tretej vlny“, iní „postin-

dustriálna spoločnosť“, ďalší „informačná spoločnosť“ alebo „znalostná spoločnosť“. Pojmové označenie nie je podstatné. Podstatný je fakt, že sa začína formovať nielen svet globálnych korporácií, globálneho terorizmu (a v neposlednom rade i globálnych environmentálnych problémov), ale aj svet globálneho étosu, globálnej solidarity a globálnej spolupráce. Tento svet však vyžaduje určitú podobu globálneho správcovstva (Nováček a kol., 1998).

Globálne ohrozenie biosféry vrátane človeka spôsobili negatívne faktory a vplyvy prírodnej i antropogénnej povahy. Kým v minulosti dominovali faktory prírodné, v súčasnosti má na vzniku a raste závažnosti globálnych problémov čoraz väčší podiel človek a jeho aktivity.

Osobitnú a čoraz významnejšiu kategóriu globálnych problémov predstavujú problémy súvisiace s globálnym ohrozením životného prostredia, čiže globálne environmentálne problémy. Spolu s polarizáciou sveta na bohatý Sever a chudobný Juh (azda ešte v kombinácii s náboženským fundamentalizmom) budú najvýznamnejším svetovým problémom (Nováček a kol., 1998).

V ostatných desaťročiach prebiehajú globálne zmeny životného prostredia s čoraz väčšou intenzitou a dynamikou, a ešte viac to platí o ich vnímaní verejnosťou (Huba in Gál a kol., 2003). Verejnosť je atakovaná predovšetkým informáciami o redukovaní zásob pitnej vody, klesaní hladiny podzemných vôd vhodných na závlahy v niektorých rozhodujúcich oblastiach sveta, rýchlo sa stráca úrodný povrchový pôdny horizont, čím klesá prirodzená pôdna úrodnosť, šíria sa púšte, vzrastá znečistenie riek, jazier a morí. Nadmerný rybolov zdecimoval zásoby rýb a iných vodných živočíchov, trvalo sa redukuje výmera svetových lesov a klesá druhová rôznorodosť rastlín, živočíchov i celých ekosystémov. Genetické modifikácie (či manipulácie) vnášajú do prostredia nové, ťažko odhadnuteľné riziká. Globálne životné prostredie ohrozujú zastarané či havarované jadrové elektrárne, arzenály jadrových zbraní a neustále rastúce množstvo rádioaktívneho a iného nebezpečného odpadu. Globálna zmena klímy hrozí celým spektrom ťažko predvídateľných vplyvov i následkov. Najčastejšie sa uvádza stúpnutie hladiny svetového oceánu hroziace zaplavením nízkopoložených, najmä pobrežných oblastí, ale aj zvyšovanie frekvencie a nevypočítateľnosti katastrofických klimatických javov a poveternostných situácií.

Isté je, že globálne zmeny životného prostredia sa stávajú súčasťou verejnej diskusie a globálnej politickej agendy, a tak budú čoraz viac ovplyvňovať priebeh i charakter ekonomických, politických a bezpečnostných procesov, a to i bez ohľadu na to, aký bude skutočný stav životného prostredia Zeme.

Prehľad globálnych problémov a výziev uvedených v projekte Stav budúcnosti

- Ako zabezpečiť udržateľný rozvoj pre všetkých (obyvateľov Zeme)?
- Ako bezkonfliktne zabezpečiť dostatok nezávadnej pitnej vody pre všetkých?
- Ako vyvážiť nárast populácie a dostupnosť zdrojov?
- Ako premeniť autoritárske režimy na skutočne demokratické systémy?
- Ako urobiť politické rozhodovania vnímavejšími voči globálnym dlhodobým perspektívam?
- Ako urobiť z využívania a výmeny informácií a komunikačných technológií nástroj schopný priniesť úžitok celému ľudstvu?
- Ako usmerniť trhovú ekonomiku, aby pomáhala zmenšiť priepasť medzi bohatými a chudobnými?
- Ako zmierniť ohrozenie novými a novo sa objavujúcimi chorobami a imúnnymi mikroorganizmami?
- Ako zlepšiť rozhodovacie schopnosti v súvislosti so zmenou povahy práce a inštitúcií?
- Ako prostredníctvom spoločne zdieľaných hodnôt a nových bezpečnostných opatrení znížiť riziko etnických konfliktov, terorizmu a použitia zbraní hromadného ničenia?
- Ako prostredníctvom zmeny postavenia žien pomôcť zlepšiť ľudský údel?
- Ako znemožniť organizovanému zločinu nadobúdať čoraz väčší vplyv a prerásť do globálnej siete?
- Ako bezpečne a účinne riešiť neustále rastúce energetické nároky?
- Ako urýchliť vedecké a technologické objavy, ktoré zlepšujú situáciu ľudstva?
- Ako zabezpečiť, aby sa etické zretele stali neodmysliteľnou súčasťou globálneho rozhodovania?

Z pätnástich globálnych problémov, na ktoré tento projekt poukázal (Glenn, Gordon in Nováček, 2002), šesť bezprostredne súvisí so životným prostredím. Environmentálna bezpečnosť by preto mala tvoriť samostatný pilier OSN, rovnocenný s (takmer) všeobecne akceptovaným pilierom vojenskej bezpečnosti, ktorý zastrešuje Bezpečnostná rada OSN. Na túto tému vznikla v rámci Miléniového projektu samostatná štúdia (Glenn et al., 1998). Podobnú myšlienku vyslovil už oveľa skôr Josef Vavroušek – vo svojom vystúpení na Summite Zeme v Riu de Janeiro (1992). Vtedy to väčšina našich i svetových politikov považovala za utópiu, ale na Svetovom summite v Johannesburgu (2002) s podobným návrhom prišli viacerí významní svetoví lídri.

Globálne problémy možno rozdeliť do desiatich skupín (Nováček a kol., 1998):

- násilie vo svete,

Reakciou na postupujúcu globalizáciu sú aj protesty antiglobalistov

- populácia, preľudnenie,
- potravinový problém,
- zdravie,
- chudoba,
- opustenosť (byť nežiaduci),
- ekologická kríza (úbytok rozmanitosti života, úbytok tropických pralesov, šírenie púští, ohrozenie pôdy, hospodárenie s vodou (vrátane oceánov), znečistenie atmosféry, narušenie klímy (narušenie ozónovej vrstvy, skleníkový efekt, kyslé dažde a i.), neschopnosť racionálne využívať ekosystémy,
- zdroje,
- ľudské sídla,
- ostatné globálne problémy.

V citovanej štúdii *Stav budúcnosti* (Glen, Gardon in Nováček, 2002) sa najčastejšie spomínajú nasledujúce ohrozenia životného prostredia, aktuálne z globálneho aspektu (v poradí podľa frekvencie výskytu v stanoviskách zúčastnených expertov): 1. zoslabovanie ozónovej vrstvy, 2. zmena globálnej klímy v dôsledku emisií skleníkových vplyvov a vyvolané problémy, 3. (zlé) zaobchádzanie s rádioaktívnym odpadom, 4. rádioaktívne úniky z jadrových ponoriek, 5. skúšky jadrových zbraní, 6. nehody v jadrových elektrárnach a rádioaktívne úniky zo zastaraných jadrových elektrární, 7. vplyvy vojen na životné prostredie, 8. úniky zo zásob „starých zbraní“, 9. ropné úniky a znečistenie, 10. prírodné katastrofy: zemetrasenia, povodne, katastrofické búrky, tornáda a hurikány, sopečná aktivita, 11. nedostatok potravín (napr. hladomory v Somálsku a iných krajinách, ktoré môžu podmieniť emigráciu, choroby a vojnu), 12. nedostatok vody a jej znečisťovanie vrátane kontaminácie podzemných vôd, 13. environmentálne problémy súvisiace so vzrastajúcim

medzinárodným využívaním riek, 14. erózia pôdy, 15. salinizácia, 16. odlesňovanie, 17. šírenie púští a degradácia pôdy (dezertifikácia), 18. migrácia ľudí do nebezpečných oblastí (ako sú ústia riek, oblasti postihované pobrežnými záplavami a zemetraseniami), 19. migrácia ľudí v dôsledku zhoršujúceho sa životného prostredia, 20. nárast ľudskej populácie, 21. strata biodiverzity, 22. environmentálne následky priemyselného rozvoja, kontaminácia ovzdušia a oceánov, 23. úbytok rýb v dôsledku nadmerného výlovu, 24. lesné požiare, 25. rozširovanie cudzorodých druhov, 26. nové a opäť sa vyskytujúce či liekom vzdorujúce choroby, 27. nezodpovedné narábanie s nebezpečným a toxickým odpadom, 28. chudoba, prehlbujúca sa priepasť medzi bohatými a chudobnými a environmentálne dôsledky týchto javov, 29. nárast intenzity používania chemických hnojív, pesticídov a čistiacich prostriedkov, 30. ničenie korálových útesov, 31. umelé genetické znečistenie.

A napokon, jedným z ôsmich rozvojových cieľov, ktoré prijali na Miléniovom summite OSN v septembri 2000 v New Yorku, je zabezpečiť udržateľnosť životného prostredia. Pozostáva z troch čiastkových cieľov. Prvý z nich má charakter pomerne všeobecný: integrovať environmentálne princípy a princípy udržateľného rozvoja do národných politík a znižovať straty environmentálnych zdrojov. Ďalšie dva sú konkrétnejšie – do r. 2015 znížiť na polovicu podiel ľudí bez prístupu k nezávadnej pitnej vode a do r. 2020 dosiahnuť výrazné zlepšenie života aspoň 100 miliónov ľudí žijúcich v slumoch.

* * *

Globálne problémy sú v priebehu ostatných desaťročí predmetom čoraz väčšej pozornosti vedcov, politikov, obchodníkov, ale aj médií a širokej verejnosti. Osobitnú kategóriu predstavujú problémy súvisiace s globálnym ohrozením životného prostredia, čiže globálne environmentálne problémy. Globálne zmeny životného prostredia sa stávajú súčasťou verejnej diskusie a globálnej politickej agendy, a tak budú čoraz viac ovplyvňovať priebeh i charakter ekonomických, politických a bezpečnostných procesov, bez ohľadu na to, aký bude skutočný stav životného prostredia Zeme.

Globalizácia prináša aj nemalé výzvy pre (trvalo) udržateľný rozvoj. Prináša celý rad impulzov pre rast svetovej ekonomiky, rozvoj a využitie technológií (najmä informačno-komunikačných), ako aj zlepšovanie životnej úrovne a kvality života významnej časti svetovej populácie. Napriek týmto pozitívnym aspektom existuje veľa vážnych problémov vyplývajúcich z nezvládnutého rozvoja, napr. narušovanie životného prostredia, ohrozenie bezpečnosti a istoty, chudoba, vylú-

čenie zo spoločnosti a nerovnosti rôzneho druhu. Predovšetkým rozvojové krajiny nie sú vždy schopné reagovať na tieto výzvy a adekvátne využiť núkajúce sa príležitosti. Globalizácia by mala zahŕňať všetky krajiny sveta, avšak za spravodlivých podmienok. Určitú odpoveď na niektoré výzvy globalizácie priniesol i Svetový summit v Johannesburgu (2002). Jeho najdôležitejší výsledok – Implementačný plán – sa sústredil na najzávažnejšie otázky udržateľného rozvoja v súčasnosti vrátane kapitoly o udržateľnosti rozvoja v globalizujúcom sa svete. Summit sa pokúsil naznačiť niektoré odpovede na výzvy spojené s rýchlym ekonomickým rastom spojeným s urýchlými materiálovými tokmi, rýchlym čerpaním prírodných zdrojov a narastajúcou záťažou životného prostredia, s nebezpečenstvami svetového terorizmu, chudobou a sociálnym vylúčením početných skupín obyvateľstva, s nerovnosťou vo vnútri jednotlivých spoločností, ako aj medzi nimi.

Príspevok vznikol v rámci riešenia vedeckého projektu č. 3083 podporeného Vedeckou grantovou agentúrou VEGA.

Literatúra

- Gál, F., Mesežnikov, G., Kollár, M. (eds.): *Vízia vývoja Slovenskej republiky do roku 2020*. IVO Bratislava, 2003.
- Giddens, A.: *The Consequences of Modernity*. Polity Press Cambridge, 1990.
- Glenn, J. C., Gordon, T. J., Perelet, R.: *Environmental Security: Emerging International Definitions, Perceptions and Policy Considerations*. American Council for the UNU Washington, 1998.
- Glenn, J. C., Gordon, T. J.: *State of the Future*. In: Nováček, P.: *Stav budúcnosti – vybrané kapitoly z let 1999 – 2001 (výber zo správ Miléniového Projektu State of the Future)* CESES Praha, 2002.
- Johnston, R. J., Taylor, P. J., Watts, M. J. (eds.): *Geographies of Global Change*. Blackwell Publishers Ltd Oxford, 1996.
- Mezřícký, V. (ed.): *Globalizace*. Portál Praha, 2003.
- Nováček, P., Huba, M., Mederly, P.: *Ohrozená planeta na prahu 21. století*. PF UP a STUŽ, Olomouc, 1998.
- Sýkora, L.: *Globalizace a její společenské a geografické důsledky*. In: Jehlička, P., Tomeš, J., Daněk, P. (eds.): *Stát, prostor, politika*. Vybrané otázky politické geografie. PŘÍF UK Praha, 2000, s. 59 – 79.

Doc. RNDr. Mikuláš Huba, CSc., geoghuba@savba.sk
Doc. RNDr. Vladimír Ira, CSc., geogira@savba.sk
Geografický ústav SAV, Štefánikova 49, 814 73 Bratislava